अध्याय 1: सत्यं शिवं सुन्दरं संस्कृतम्

विषय-सूची

16 प्रश्नावली · 59 प्रश्न

प्रश्नावली 1	छात्राः मिलित्वा पृथक् पृथक् पञ्चानां छात्राणां लघुसमूहान् निर्माय गीतगानस्य अभ्यासं करिष्यन्ति।	1 प्रश्न
प्रश्नावली 2	एकपदेन उत्तरं लिखत-	5 प्रश्न
प्रश्नावली 3	अधोलिखितप्रश्नानाम् उत्तराणि पूर्णवाक्येन लिखत-	5 प्रश्न
प्रश्नावली 4	रिक्तस्थानानि पूरयन्तु-	6 प्रश्न
प्रश्नावली 5	मञ्जूषायाः पदानि उपयुज्य षड्वाक्यानि रचयत-	1 प्रश्न
प्रश्नावली 6	अधोलिखितानां समस्तपदानाम् उदाहरणानुसारं विग्रहं कुरुत-	6 प्रश्न
प्रश्नावली 7	प्रदत्तमञ्जूषातः पर्यायपदानि चित्वा रिक्तस्थाने लिखत- (मञ्जूषा- उल्लासः, किरणः, जगत्, अनुपमा, तेजोराशयः, मानम्)	6 प्रश्न
प्रश्नावली 8	अधोलिखितानां मेलनं कुरुत-	1 प्रश्न
प्रश्नावली पठितावबोधनम्-1	अधोलिखितयोः पद्यांशयोः पठित्वा उत्तराणि लिखत- (पद्यांश ४: त्यागसन्तोषसेवाव्रतं संस्कृतम्...)	8 प्रश्न
प्रश्नावली पठितावबोधनम्-2	अधोलिखितयोः पद्यांशयोः पठित्वा उत्तराणि लिखत- (पद्यांश: विश्वबन्धुत्वविस्तारकं संस्कृतम्...)	8 प्रश्न
प्रश्नावली प्रश्ननिर्माणम्	रेखाङ्कितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत।	6 प्रश्न
प्रश्नावली मेलनम्	मेलनं कुरुत-	1 प्रश्न
प्रश्नावली अन्वयः	अधोलिखितपद्यांशस्य अन्वयं मञ्जूषातः उचितं पदं चित्वा पूरयत- (पद्यांश: धर्मकामार्थमोक्षप्रदं संस्कृतम्...)	1 प्रश्न
प्रश्नावली भावार्थः	अधोलिखितपद्यांशयोः भावार्थं मञ्जूषातः पदानि चित्वा पूरयत-	2 प्रश्न
प्रश्नावली पर्यायमेलनम्	पर्यायवाचि पदानां मेलनं कुरुत-	1 प्रश्न
प्रश्नावली विपरीतमेलनम्	विपरीतार्थक पदानाम् उचितं मेलनं कुरुत-	1 प्रश्न

प्रश्नावली 1 — छात्राः मिलित्वा पृथक् पृथक् पञ्चानां छात्राणां लघुसमूहान् निर्माय गीतगानस्य अभ्यासं करिष्यन्ति।

प्रश्न 1

छात्राः मिलित्वा पृथक् पृथक् पञ्चानां छात्राणां लघुसमूहान् निर्माय यति-गति-लयपूर्वकं गीतगानस्य अभ्यासं करिष्यन्ति।

हल

रचनात्मकं कार्यम् — छात्राः स्वयं समूहेषु गीतगानस्य अभ्यासं कुर्वन्तु।

उत्तर: छात्राः स्वयं कुर्वन्तु।

प्रश्नावली 2 — एकपदेन उत्तरं लिखत-

प्रश्न 1

(क) संस्कृतं कस्याः साधकम्?

हल

उत्तर: भारतीयैकतायाः

प्रश्न 2

(ख) सर्वदा संस्कृतं कस्य सन्दोहदम्?

हल

उत्तर: आनन्दस्य

प्रश्न 3

(ग) संस्कृतं कस्य प्रेरणादायकम्?

हल

उत्तर: सत्पथस्य

प्रश्न 4

(घ) संस्कृतं कासां परिष्कारकम्?

हल

उत्तर: सर्ववाणीनाम्

प्रश्न 5

(ङ) कस्य विस्तारकं संस्कृतम्?

हल

उत्तर: विश्वबन्धुत्वस्य।

प्रश्नावली 3 — अधोलिखितप्रश्नानाम् उत्तराणि पूर्णवाक्येन लिखत-

प्रश्न 1

(क) सर्वतः कस्याः संस्थापकं संस्कृतम्?

हल

उत्तर: सर्वतः शान्त्याः संस्थापकं संस्कृतम्।

प्रश्न 2

(ख) कीदृशं व्रतं संस्कृतम्?

हल

उत्तर: त्यागसन्तोषसेवाव्रतं संस्कृतम्।

प्रश्न 3

(ग) कयोः सम्मेलनं संस्कृतम्?

हल

उत्तर: ज्ञानविज्ञानयोः सम्मेलनं संस्कृतम्।

प्रश्न 4

(घ) संस्कृतं कस्य चमत्कारकम्?

हल

उत्तर: विश्वचेतसः चमत्कारं संस्कृतम्।

प्रश्न 5

(ङ) केषां यशः स्मारकं संस्कृतम्?

हल

उत्तर: पूर्वजानां यशः स्मारकं संस्कृतम्।

प्रश्नावली 4 — रिक्तस्थानानि पूरयन्तु-

प्रश्न 1

(क) ..... सम्पादकं संस्कृतम्।

हल

उत्तर: भारतीयत्व

प्रश्न 2

(ख) ..... दर्शकं संस्कृतम्।

हल

उत्तर: ज्ञानपुञ्जप्रभा

प्रश्न 3

(ग) ..... संस्कारकं संस्कृतम्।

हल

उत्तर: सर्वमस्तिष्क

प्रश्न 4

(घ) कर्मदं ..... भक्तिदं संस्कृतम्।

हल

उत्तर: ज्ञानदं

प्रश्न 5

(ङ) सत्यनिष्ठं ..... संस्कृतम्।

हल

उत्तर: शिवं सुन्दरं

प्रश्न 6

(च) शब्दलालित्य ..... संस्कृतम्।

हल

उत्तर: लीलावनं

प्रश्नावली 5 — मञ्जूषायाः पदानि उपयुज्य षड्वाक्यानि रचयत-

प्रश्न 1

मञ्जूषा- वाणीपरिष्कारिका, एकता, सर्वतः सेवा, सुन्दरम् पूर्वजानाम्, सत्पथे प्रेरयितुम्, विश्वकल्याणाय, त्यागस्य, सन्तोषस्य, विश्वबन्धुत्वविस्तारकम्। यथा- वाणीपरिष्कारिका संस्कृत-भाषा भवति।

हल

(क) संस्कृतं भारतीयैकतायाः मुख्यं साधनम् अस्ति।
(ख) संस्कृतम् अखिलविश्वे विश्वबन्धुत्वविस्तारकं भवति।
(ग) इयं भाषा सर्वान् जनान् सत्पथे प्रेरयितुम् समर्था अस्ति।
(घ) संस्कृतम् अस्मान् त्यागस्य सन्तोषस्य च शिक्षां ददाति।
(ङ) संस्कृतं अस्माकं पूर्वजानां गौरवपूर्णं यशः स्मारकम् अस्ति।
(च) संस्कृतभाषा सर्वदा विश्वकल्याणाय चिन्तनं करोति।

उत्तर: (क) संस्कृतं भारतीयैकतायाः मुख्यं साधनम् अस्ति। (ख) संस्कृतम् अखिलविश्वे विश्वबन्धुत्वविस्तारकं भवति। (ग) इयं भाषा सर्वान् जनान् सत्पथे प्रेरयितुम् समर्था अस्ति। (घ) संस्कृतम् अस्मान् त्यागस्य सन्तोषस्य च शिक्षां ददाति। (ङ) संस्कृतं अस्माकं पूर्वजानां गौरवपूर्णं यशः स्मारकम् अस्ति। (च) संस्कृतभाषा सर्वदा विश्वकल्याणाय चिन्तनं करोति।

प्रश्नावली 6 — अधोलिखितानां समस्तपदानाम् उदाहरणानुसारं विग्रहं कुरुत-

प्रश्न 1

(क) ज्ञानपुञ्जप्रभादर्शकम्

हल

उत्तर: ज्ञानस्य पुञ्जः, तस्य प्रभादर्शकम्।

प्रश्न 2

(ख) सर्ववाणीपरिष्कारकम्

हल

उत्तर: सर्ववाणीनां परिष्कारकम्।

प्रश्न 3

(ग) विश्वबन्धुत्वविस्तारकम्

हल

उत्तर: विश्वबन्धुत्वस्य विस्तारकम्।

प्रश्न 4

(घ) सर्वभूतैकताकारकम्

हल

उत्तर: सर्वभूतैकतायाः कारकम्।

प्रश्न 5

(ङ) शान्तिसंस्थापकम्

हल

उत्तर: शान्तेः संस्थापकम्।

प्रश्न 6

(च) ज्ञानविज्ञानसम्मेलनम्

हल

उत्तर: ज्ञानविज्ञानयोः सम्मेलनम्।

प्रश्नावली 7 — प्रदत्तमञ्जूषातः पर्यायपदानि चित्वा रिक्तस्थाने लिखत- (मञ्जूषा- उल्लासः, किरणः, जगत्, अनुपमा, तेजोराशयः, मानम्)

प्रश्न 1

(क) विद्वांसः ..... भवति।

हल

उत्तर: तेजोराशयः

प्रश्न 2

(ख) सूर्यस्य ..... सर्वेषां प्राणिनां कृते हितकरः भवन्ति।

हल

उत्तर: किरणः

प्रश्न 3

(ग) ईश्वरं स्मृत्वा ..... उपजायते।

हल

उत्तर: उल्लासः

प्रश्न 4

(घ) विद्यायाः ..... अजरं भवति।

हल

उत्तर: मानम्

प्रश्न 5

(ङ) प्रकृतेः शोभा ..... विद्यते।

हल

उत्तर: अनुपमा

प्रश्न 6

(च) यत्र ..... एकनीडं भवति।

हल

उत्तर: जगत्

प्रश्नावली 8 — अधोलिखितानां मेलनं कुरुत-

प्रश्न 1

अधोलिखितानां मेलनं कुरुत- (क) भारतीयैकतायाः (ख) सत्पथे (ग) त्यागसन्तोषसेवारूपम् (घ) ज्ञानपुञ्जप्रभायाः (ङ) विश्वबन्धुत्वस्य — साधकम् / प्रेरणादायकम् / व्रतम् / दर्शकम् / विस्तारकम्

हल

उत्तर: (क) भारतीयैकतायाः – २. साधकम्; (ख) सत्पथे – ४. प्रेरणादायकम्; (ग) त्यागसन्तोषसेवारूपम् – ५. व्रतम्; (घ) ज्ञानपुञ्जप्रभायाः – ३. दर्शकम्; (ङ) विश्वबन्धुत्वस्य – १. विस्तारकम्।

प्रश्नावली पठितावबोधनम्-1 — अधोलिखितयोः पद्यांशयोः पठित्वा उत्तराणि लिखत- (पद्यांश ४: त्यागसन्तोषसेवाव्रतं संस्कृतम्...)

प्रश्न 1

I. एकपदेन उत्तरत- विश्वकल्याणनिष्ठायुतं किम्?

हल

उत्तर: संस्कृतम्

प्रश्न 2

I. एकपदेन उत्तरत- भुक्तिमुक्तिद्वयोद्वेलनं किम्?

हल

उत्तर: संस्कृतम्

प्रश्न 3

I. एकपदेन उत्तरत- कस्य निष्ठायुतं संस्कृतम् अस्ति?

हल

उत्तर: विश्वकल्याणस्य

प्रश्न 4

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत- कयोः सम्मेलनं संस्कृतम्?

हल

उत्तर: ज्ञानविज्ञानसम्मेलनं संस्कृतम्।

प्रश्न 5

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत- संस्कृतं कीदृशं व्रतम् अस्ति?

हल

उत्तर: त्यागसन्तोषसेवाव्रतं संस्कृतम् अस्ति।

प्रश्न 6

III. यथानिर्देशम् उत्तरत- (i) 'सन्तोषः' इत्यस्य पर्यायशब्दं लिखत- (क) दया (ख) तोषः (ग) बुभुक्षा (घ) लोभः

हल

उत्तर: (ख) तोषः

प्रश्न 7

III. यथानिर्देशम् उत्तरत- (ii) 'ज्ञानविज्ञानसम्मेलनं' इति पदस्य विशेष्यपदं किम्? (क) संस्कृत (ख) संस्कृतम् (ग) कृतं (घ) संस्कृतः

हल

उत्तर: (ख) संस्कृतम्

प्रश्न 8

III. यथानिर्देशम् उत्तरत- (iii) 'मुक्तिः' इत्यस्य पदस्य विलोमपदं किम्? (क) द्वयोः (ख) भुक्ति (ग) निग्रहः (घ) मुक्तीः

हल

उत्तर: (ग) निग्रहः

प्रश्नावली पठितावबोधनम्-2 — अधोलिखितयोः पद्यांशयोः पठित्वा उत्तराणि लिखत- (पद्यांश: विश्वबन्धुत्वविस्तारकं संस्कृतम्...)

प्रश्न 1

I. एकपदेन उत्तरत- कस्य प्रतिष्ठापकं संस्कृतम्?

हल

उत्तर: पञ्चशीलस्य

प्रश्न 2

I. एकपदेन उत्तरत- सर्वतः शान्तिसंस्थापकं किम्?

हल

उत्तर: संस्कृतं

प्रश्न 3

I. एकपदेन उत्तरत- संस्कृतं कस्य विस्तारकम्?

हल

उत्तर: विश्वबन्धुत्वस्य

प्रश्न 4

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत- संस्कृतं कस्याः संस्थापकम् अस्ति?

हल

उत्तर: संस्कृतस्य शान्तेः संस्थापकः अस्ति।

प्रश्न 5

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत- केषाम् एकताकारकं संस्कृतम्?

हल

उत्तर: सर्वभूतानां एकताकारकं संस्कृतम्।

प्रश्न 6

III. यथानिर्देशम् उत्तरत- (i) 'विस्तारकं' इत्यस्य पदस्य कः अर्थः? (क) प्रसारकं (ख) कारक (ग) प्रसारः (घ) प्रसारयति

हल

उत्तर: (क) प्रसारकं

प्रश्न 7

III. यथानिर्देशम् उत्तरत- (ii) 'एकता' इति पदस्य विलोमपदं किम्? (क) प्रमुखता (ख) अनेकता (ग) विशेषता (घ) सर्वदा

हल

उत्तर: (ख) अनेकता

प्रश्न 8

III. यथानिर्देशम् उत्तरत- (iii) 'विश्वबन्धुत्वविस्तारकं संस्कृतम्' अत्र विशेष्यपदं किम्? (क) बन्धुत्व (ख) विश्व (ग) विस्तारकं (घ) संस्कृतम्

हल

उत्तर: (घ) संस्कृतम्

प्रश्नावली प्रश्ननिर्माणम् — रेखाङ्कितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत।

प्रश्न 1

(क) संस्कृतभाषा भारतीयानाम् ऐक्यं साधयति।

हल

उत्तर: संस्कृतभाषा केषाम् ऐक्यं साधयति?

प्रश्न 2

(ख) संस्कृतं जनानां मानसं शोधयति।

हल

उत्तर: संस्कृतं केषाम् मानसं शोधयति?

प्रश्न 3

(ग) विश्वबन्धुत्वं वर्धयति।

हल

उत्तर: किं वर्धयति?

प्रश्न 4

(घ) इहलोके परलोके च संस्कृतेन उत्कर्षः लभ्यते।

हल

उत्तर: इहलोके परलोके च केन उत्कर्षः लभ्यते?

प्रश्न 5

(ङ) संस्कृतस्य श्रवणेन जनाः चमत्कारं लभन्ते।

हल

उत्तर: कस्य श्रवणेन जनाः चमत्कारं लभन्ते?

प्रश्न 6

(च) संस्कृतं ज्ञानसमूहस्य प्रभा दर्शयति।

हल

उत्तर: संस्कृतं कस्य प्रभा दर्शयति?

प्रश्नावली मेलनम् — मेलनं कुरुत-

प्रश्न 1

मेलनं कुरुत- (क) भारतीय (ख) ज्ञानपुञ्जप्रभा (ग) सत्पथ (घ) सर्वदानन्द (ङ) सर्वमस्तिष्क — एकतासाधकम् / दर्शकम् / प्रेरणादायकम् / सन्दोहदम् / संस्कारकम्

हल

उत्तर: (क) भारतीय – २. एकतासाधकम्; (ख) ज्ञानपुञ्जप्रभा – १. दर्शकम्; (ग) सत्पथ – ५. प्रेरणादायकम्; (घ) सर्वदानन्द – ३. सन्दोहदम्; (ङ) सर्वमस्तिष्क – ४. संस्कारकम्।

प्रश्नावली अन्वयः — अधोलिखितपद्यांशस्य अन्वयं मञ्जूषातः उचितं पदं चित्वा पूरयत- (पद्यांश: धर्मकामार्थमोक्षप्रदं संस्कृतम्...)

प्रश्न 1

अन्वय- संस्कृतं (i) ....., संस्कृतं ऐहिकामुष्मिकोत्कर्षदं (ii) ....., 'कर्मदं ज्ञानदं (iii) ..... संस्कृतं सत्यनिष्ठं (iv) ..... सुन्दरम् (अस्ति)। [मञ्जूषा- शिवं, संस्कृतं, धर्मकामार्थमोक्षप्रदं, भक्तिदं]

हल

उत्तर: (i) धर्मकामार्थमोक्षप्रदं (ii) संस्कृतं (iii) भक्तिदं (iv) शिवं

प्रश्नावली भावार्थः — अधोलिखितपद्यांशयोः भावार्थं मञ्जूषातः पदानि चित्वा पूरयत-

प्रश्न 1

(क) भारतीयैक्तासाधकं संस्कृतम्... भावार्थ:- संस्कृतभाषा भारतीयानाम् (i) ..... साधयति, भारतीयत्वं सम्पादयति, ज्ञानसमूहस्य (ii) ..... दर्शयति, सर्वदा (iii) ..... परम्परां एव (iv) .....। [मञ्जूषा- जनयति, प्रभां, ऐक्यं, आनन्दस्य]

हल

उत्तर: (i) ऐक्यं (ii) प्रभां (iii) आनन्दस्य (iv) जनयति।

प्रश्न 2

(ख) विश्वबन्धुत्वविस्तारकं संस्कृतम्... भावार्थ:- संस्कृतं विश्वबन्धुत्वं (i) ....., सर्वेषां प्राणिनाम् अपि (ii) ..... बोधयति, सर्वत्र (iii) ..... प्रतिष्ठापयति, प्रसिद्धानां (iv) ..... शीलानां रीतिं गमयति। [मञ्जूषा- पञ्चानां, शान्तिं, ऐक्यं, वर्धयति]

हल

उत्तर: (i) वर्धयति (ii) ऐक्यं (iii) शान्तिं (iv) पञ्चानां

प्रश्नावली पर्यायमेलनम् — पर्यायवाचि पदानां मेलनं कुरुत-

प्रश्न 1

पर्यायवाचि पदानां मेलनं कुरुत- (क) सुन्दरं (ख) प्रभा (ग) पुञ्जः (घ) ऐहिकम् (ङ) आमुष्मिकं (च) सन्दोहः (छ) माधुर्यं (ज) गृहं

हल

उत्तर: (क) सुन्दरं – चारु; (ख) प्रभा – दीप्तिः; (ग) पुञ्जः – समूहः; (घ) ऐहिकम् – संसारस्य; (ङ) आमुष्मिकं – परलोकस्य; (च) सन्दोहः – समूहः; (छ) माधुर्यं – मधुरतां; (ज) गृहं – गेहं।

प्रश्नावली विपरीतमेलनम् — विपरीतार्थक पदानाम् उचितं मेलनं कुरुत-

प्रश्न 1

विपरीतार्थक पदानाम् उचितं मेलनं कुरुत- (क) प्रभा (ख) पुञ्जः (ग) मुक्तिः (घ) चारुः (ङ) माधुर्यं (च) यशः

हल

उत्तर: (क) प्रभा – तमः; (ख) पुञ्जः – विखण्डन; (ग) मुक्तिः – बन्धनं; (घ) चारुः – विकृतं; (ङ) माधुर्यं – कटुता; (च) यशः – अपयशः।